

PROGRAM PROFILAKTYKI

ZESPOŁU SZKÓŁ EKONOMICZNYCH W STASZOWIE

**TYTUŁ PROGRAMU: „Aktywizacja uczniów
Zespołu Szkół Ekonomicznych
im. Jana Pawła II w Staszowie”**

**CEL PROGRAMU: „Rozwijanie wśród młodzieży
aktywnych form radzenia sobie
z trudnościami życiowymi”**

**Koordynator programu:
Małgorzata Garczewska**

**Autor:
Pedagog szkolny
Ewa Krzystanek**

Rok szkolny 2007/2008

Identyfikacja niepokojących objawów

Zespół Szkół Ekonomicznych jest szkołą publiczną, której organem prowadzącym jest Starostwo Powiatowe w Staszowie i organem sprawującym nadzór pedagogiczny jest Kuratorium Oświaty w Kielcach.

Dnia 26 września 2007 został powołany nowy skład zespołu do spraw profilaktyki w składzie:

1. M. Garczewska - koordynator programu
2. E Krzystanek
3. A. Łabęcka
4. B. Darowska
5. A. Andrzejczuk
6. A Nowakowska
7. M. Jońca
8. G. Wszyńska
9. E. Juda
10. K Szewczyk
11. Ks. Z. Pustuła
12. S. Małas
13. I. Falasa
14. M. Cepil
15. B. Misztal
16. H. Myśliwiec
17. M. Piątkowska – Zalewska
18. Cz. Brudek
19. Z. Komór
20. M. Snopek
21. M. Wójcik
22. A. Sośniak

Na podstawie kontaktów z młodzieżą oraz rodzicami nauczyciele zaobserwowali, że uczniowie mają problemy związane z niepowodzeniami szkolnymi spowodowanymi dużą liczbą opuszczonych godzin i wagarami. Poważnym problemem jest palenie papierosów, często również docierają informacje o uczniach pijących alkohol i nadużywających narkotyki. W szkole można zaobserwować stosowanie przemocy wobec rówieśników słabszych, poprzez popychanie bicie i obrażanie. Młodzież dla świętego spokoju unika konfliktów, często jest zastraszana niepewna co w rezultacie doprowadza do podporządkowania i naśladowania zachowań negatywnych.

Werbalizacja problemu.

Trudności w funkcjonowaniu młodzieży w szkole wiążą się z brakiem umiejętności komunikowania się i sygnalizowania swoich potrzeb. Wynika to z wielu czynników. Wydaje się, że najistotniejszy z nich to brak pewności siebie, poczucie niedowartościowania jak również świadomość swojej bezradności wobec zaistniałych problemów. Konsekwencją tych elementów jest zamknięcie się w sobie, szukanie prostych rozwiązań – czasami jest to ucieczka w narkotyki, alkohol czy agresja.

Teoretyczna perspektywa rozumienia problemu.

Lata szkoły średniej to okres szczególny w życiu człowieka. Jest to czas, gdzie młodzi ludzie eksperymentują z nowymi zachowaniami, zmieniają się wypełniane przez nich role, formułują się nowe wzorce interpersonalne, oraz rozwijają się umiejętności, które pozwalają na znalezienie swojego miejsca w społeczeństwie. Okres dorastania (adolescencji) definiuje się jako stadium życia między dzieciństwem, a wiekiem dojrzałym, o niezbyt dokładnie oznaczonych granicach. Tradycyjny pogląd na okres dorastania określający go jako czas „burzy i naporu” głosi, że jest to wyjątkowo niespokojny okres życia, charakteryzujący się zmiennością nastroju, nieprzewidywalnym i nierozsądnym zachowaniem. Koncepcję tą popierał G Stanley Hall, pierwszy psycholog ery współczesnej, który pisał o dorastającej młodzieży. Również przedstawiciele teorii psychoanalitycznej skupieni wokół myśli freudowskiej (np. Blos, A Froud) utrzymywali, że dezorientacja jest normalną cechą okresu dorastania, a jej brak-oznaki zahamowania w rozwoju. Zachowaniom tym często towarzyszy brak akceptacji ze strony dorosłych, budzi niepokój i przeciwdziałanie.

Jednym z miejsc, które w znaczący sposób wpływa na młodzież jest szkoła. W okresie tak wielu zmian społecznych, które zachodzą w Polsce, oraz prób reformowania oświaty to właśnie szkoła powinna odgrywać świadomą i odpowiedzialną rolę w procesie wspomagania rozwoju osobowego ucznia. Jest to zasadne ponieważ szkoła oprócz przekazywania wiedzy promuje określony styl życia poprzez preferowanie na jej terenie określonych wartości, postaw i zachowań. W ujęciu humanistycznym wychowanie to proces w którym dziecko jest podmiotem, a nie celem wychowania. Wychowawca, który realizuje proces wychowawczy oparty na podmiotowym traktowaniu ucznia, korzystając ze swoich cech i umiejętności nie zmusza dziecka do rozwoju i realizacji, ale tworząc atmosferę wzajemnego zaufania i szacunku wspomaga młodego człowieka, szanując jego wybory i cele życiowe. Osobowość nauczyciela wpływa na rozwój środowiska szkolnego

Świadome działania wychowawcy stanowiące podstawowy element w procesie wychowawczym nazywamy tworzeniem warunków wspomagających rozwój dziecka. Można to przedstawić na schemacie.

Rysunek 1. Schemat procesu tworzenia uczniowi warunków do rozwoju

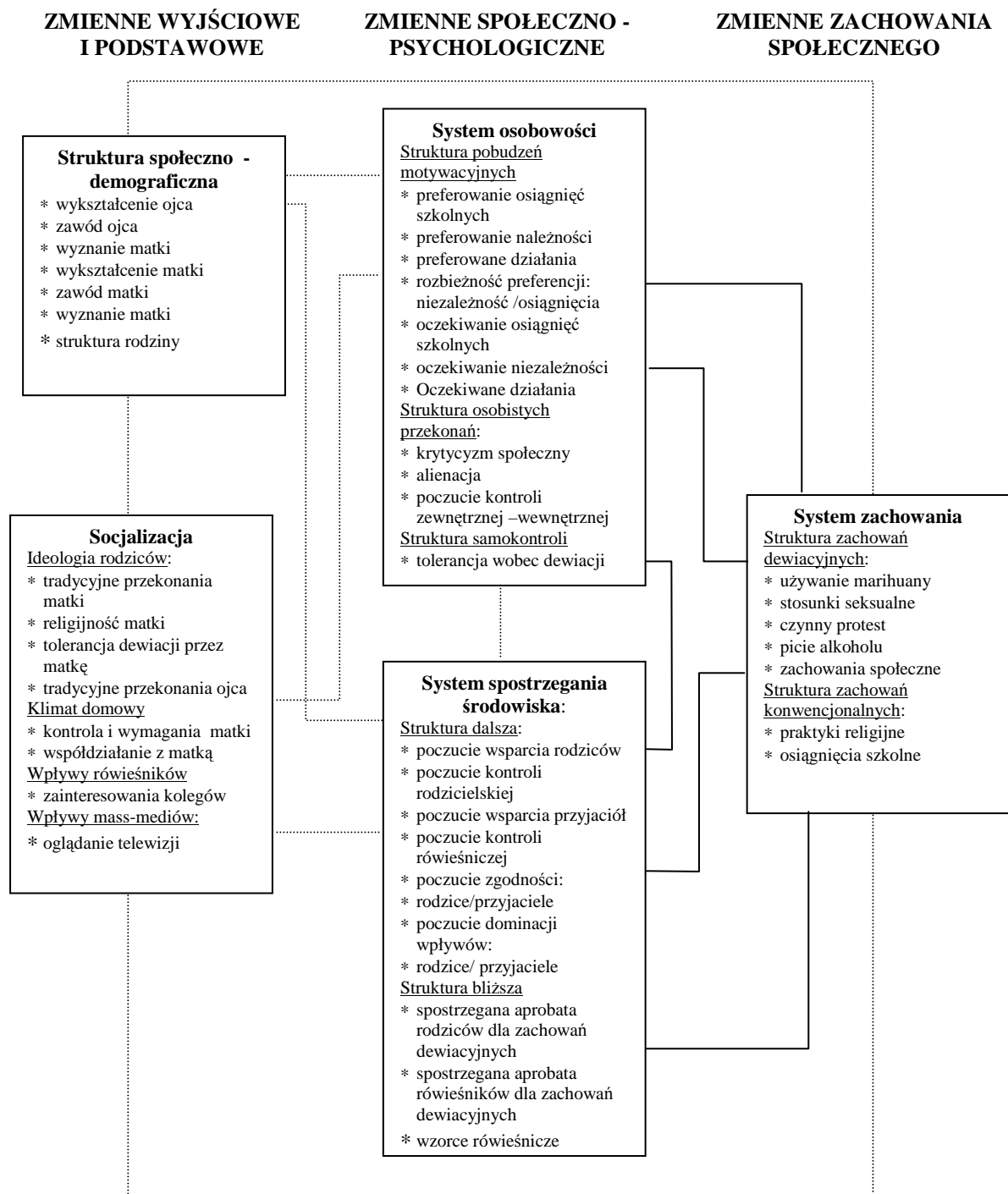
Osoba nauczyciela	+	Umiejętności nauczyciela	=	Warunki sprzyjające rozwojowi	⇒	Specyficzne wyniki Rozwojowe
* Cechy		* rozumienie		* zaufanie		* ucznia
* postawy		* stwarzanie komfortu		* szacunek		* społeczeństwa
* wartości		* działanie		* wolność		

Wśród umiejętności, które nauczyciel potrzebuje w kontakcie z uczniem szczególnie ważne są te które umożliwiają okazanie zrozumienia ucznia, stworzenie mu atmosfery komfortu psychicznego, aby mógł on podjąć działania w kierunku zmiany swojej sytuacji życiowej. Natomiast warunkami, które sprzyjają rozwojowi ucznia są poczucie zaufania do siebie i otoczenia, okazywanie szacunku innym oraz samemu sobie, poczucie wolność w realizowaniu własnych postanowień, oraz odpowiedzialność za środowisko które współtworzy.

Dopiero wtedy, gdy wszystkie te warunki zostaną spełnione możemy oczekiwać, że w zachowaniu i rozwoju ucznia pojawią się wszystkie te specyficzne cechy które służą zarówno uczniowi jak i społeczności w której żyje.

Szkolny program profilaktyki oparty jest na koncepcji R. i S. Jessorów według której zachowania które często uważane są przez otoczenie jako dewiacyjne stanowią element normalnego rozwoju nastolatka i są wypadkową interakcji między trzema grupami zmiennych:

Rysunek 2. Koncepcja zachowań dewiacyjnych wg Jessorów.

Zmienne wyjściowe i podstawowe, które koncentrują się głównie na dwóch czynnikach:

- strukturze społeczno – demograficznej – obejmującej wykształcenie ojca i matki, zawód wykonywany przez rodziców, przekonania religijne oraz strukturę rodziny.
- Socjalizacji, na którą zdaniem autorów składają się: ideologia rodziców, klimat domowy, wpływy rówieśników, oraz wpływy środków masowej informacji.

1. Zmienne społeczno-psychologiczne zorganizowane w dwa systemy:

- system osobowości, na który składają się; niska wartość osiągnięć szkolnych, wysoka wartość niezależności, niskie oczekiwanie osiągnięć, nasilony krytycyzm rzeczywistości społecznej i alienacja społeczna, niska samoocena i poczucie zewnętrznej kontroli, postawa tolerancji wobec zachowań dewiacyjnych, niska religijność, oraz skłonność do przypisywania zachowaniom patologicznym wartości bardziej konstruktywnej niż destrukcyjnej. Wszystkie te czynniki nabywane są na przestrzeni życia, im większa jest ich koncentracja w czasie, im więcej z nich tworzy zwarty syndrom, tym większa jest skłonność jednostki do zachowań dewiacyjnych.
- system spostrzegania środowiska w którym mieszczą się struktury bliższe i struktury dalsze (w odniesieniu do zachowania) . Struktury bliższe to : aprobata rodziców i rówieśników dla zachowań dewiacyjnych, oraz rówieśniczy wzorzec odurzania się – struktury te powodują bezpośrednio niektóre działania jak np. używanie środków odurzających. Struktury dalsze, mają mniej znaczący wpływ na zmiany i tym samym mniejsze znaczenie w determinowaniu zachowania.

Odnośnie systemu spostrzegania środowiska skłonność do zachowań dewiacyjnych wiąże się z niską skłonnością rodziców do udzielania wsparcia i kontrolowania, niskiej zgodności między oczekiwaniami rodziców i rówieśników, oraz znacznie większym wpływem rówieśników niż rodziców.

2. System zachowań obejmujący:

- strukturę zachowań dewiacyjnych- zachowań, które są źródłem społecznego niepokoju i są niepożądane z punktu widzenia konwencjonalnych norm społecznych lub autorytetu dorosłych

- strukturę zachowań konwencjonalnych, które uzyskują akceptację społeczną i pozwalają otrzymywać osobom je stosującym różne profity społeczne.

W przypadku młodzieży „zachowania dewiacyjne” to te, które jak już wspomniałam nie znajdują akceptacji w oczach ogółu społeczeństwa, są to więc wszystkie zachowania odbiegające od ogólnie przyjmowanych norm charakterystycznych dla danej grupy wiekowej. Możemy tu wspomnieć używanie alkoholu, narkotyków, przedwczesne stosunki seksualne, agresja brak poczucia sensu życia i umiejętności działania konstruktywnego, niewłaściwą dietę itp. Zachowania te są traktowane wyłącznie jako negatywne i często prowadzą do etykietowania i piętnowania młodej osoby. Bardzo ważne jest spojrzenie na nie jako na działania ukierunkowane na osiągnięcie celu i pełniące bardzo ważne funkcje rozwojowe. Podstawowe z nich to:

- działania instrumentalne – ukierunkowanie na osiągnięcie celu, który został zablokowany lub wydaje się nieosiągalny przy innej formie działania,
- działania manifestujące opozycję – głównie wobec autorytetu dorosłych i konwencjonalnego społeczeństwa, którego normy i wartości są kwestionowane przez młode pokolenia,
- działania ukierunkowane na redukcję lęku, frustracji i obaw związane z niepowodzeniami szkolnymi lub niemożnością spełnienia oczekiwań dorosłych,
- sposoby manifestowania solidarności z rówieśnikami przejawiające się w pozyskiwaniu poczucia przynależności i identyfikacji z grupą rówieśniczą,
- działania zmierzające do zademonstrowania sobie i innym osobom znaczącym ważnych atrybutów własnej tożsamości. W takim przypadku picie alkoholu, palenie papierosów i wczesne podjęcie współżycia seksualnego jest sposobem zdobycia wizerunku silnego mężczyzny czy w „równego kumpla”,
- zachowania pozwalające na pozorne osiągnięcie wyższego poziomu rozwoju – mające na celu uzyskanie niezależności i samodzielności.

Wymienione zachowania są pewnego rodzaju sposobem na radzenie sobie z trudnościami na jakie napotyka młodzież. Dryfoos przedstawił inne czynniki będące genezą zachowań dewiacyjnych. Są to:

- wiek,
- oczekiwania związane z ocenami szkolnymi,
- ogólne zachowanie,
- wpływy i oddziaływania rówieśnicze,
- wpływy rodziców,
- wpływy otoczenia,

Wszystkie te czynniki w odniesieniu do indywidualnej jednostki dają całościowy obraz czynników zwiększających zagrożenie.

W koncepcji humanistycznej, która pozwala patrzeć na człowieka jako istotę odznaczającą się naturalną potrzebą samorozwoju. Każda osoba ludzka według C. Rogersa – czołowego teoretyka tej koncepcji – w swojej naturalnej tendencji do realizacji tej potrzeby kieruje się przede wszystkim własnymi doświadczeniami, które stanowią źródło informacji o tym, jakim się jest, jakie są główne potrzeby danego człowieka, jak go postrzegają inni oraz jaki jest świat jego wartości. Ujęcie to podkreśla istnienie w człowieku takich cech jak wolność, odpowiedzialność, możliwość dokonywania wyborów, oraz umiejętność przekraczania własnych ograniczeń. Inny przedstawiciel psychologii humanistycznej Abraham Maslow uważa, że ludzkie potrzeby i dobre skłonności posługują się szeptem, a nie krzykiem, trudno je zatem usłyszeć. Potrzeby związane z samo rozwojem młodego człowieka mogą w tym okresie zostać łatwo przygłuszone przez otoczenie szkolne, a niekiedy środowisko rodzinne. W konsekwencji zamiast akceptacji u takich osób dominują mechanizmy ucieczki, zamiast miłości zaczyna kiełkować agresja, zamiast rozwoju pojawiają się dążenia destrukcyjne.

Wnioski.

W badanym środowisku występują czynniki nabywane w ciągu życia, które są znacznie skoncentrowane w czasie, dlatego też zwiększają skłonność jednostki do funkcjonowania dewiacyjnego. W zakresie struktury społeczno-demograficznej są to:

- zawodowe wykształcenie rodziców
- wysokie dochodzące do 20% bezrobocie

W środowisku rówieśniczym czynnikami zagrażającymi są:

- szpanowanie
- presja rówieśnicza
- skłonność do bycia osobą godną zaufania wśród rówieśników
- rówieśnicze wzorce spędzania wolnego czasu takie jak: picie alkoholu, palenie papierosów, chodzenie do klubów
- brak twórczej inicjatywy, nuda

Bardzo ważnymi i bezpośrednio wpływającymi na występowanie zachowań dysfunkcyjnych są takie charakterystyki osobowościowe badanych jak:

- preferowanie niezależności bardziej niż osiągnięć (mają raczej niskie oczekiwania osiągnięć)

- dostrzeżenie braków w swojej skuteczności zadaniowej
- krytyczne nastawienie do rzeczywistości społecznej, alienacja społeczna (u abstynentów mniejsze tendencje)
- raczej niskie poczucie wpływu na własne życie, brak wiary we własne możliwości, poczucie bezcelowości wysiłku
- łamanie drobnych zakazów i tolerancja wobec picia alkoholu oraz palenia; nie oceniają picia, palenia a także okłamywania rodziców.

Dysfunkcjonalnemu zachowaniu młodzieży sprzyjają również takie zachowania rodziców jak:

- tolerancja picia alkoholu.
- brak kontroli i zainteresowania zachowaniem dzieci ze strony rodziców.
- tendencja do reagowania biernością i bezradnością wobec trudności.

Zalecenia do programu.

Badania wskazały wiele czynników, które zwiększają prawdopodobieństwo pojawienia się zachowań dewiacyjnych:

- Uwzględniając fakt iż badana młodzież nie dostrzega możliwości spędzania wolnego czasu w sposób atrakcyjny i rozwijający ich zainteresowania wskazane jest, aby w zakresie programu znalazły się działania aktywizujące młodzież w zdobywaniu nowych konstruktywnych sposobów spędzania wolnego czasu (działania alternatywne).
- Z uwagi na występowanie dysfunkcyjnych wzorców zachowania w najbliższym otoczeniu badanych uczniów, które wpływają na ich zachowanie wskazane jest, aby w programie uwzględnione zostały strategie umożliwiające zdobywanie i usprawnianie umiejętności radzenia sobie z negatywną presją otoczenia
- Uwzględniając fakt iż osobami znaczącymi są dla badanych w większym stopniu rówieśnicy niż rodzice wskazane jest, aby program profilaktyczny zawierał działania mające na celu usprawnienie umiejętności wzajemnego wspierania się uczniów.
- Biorąc pod uwagę fakt, iż znaczna część rodziców jest nieświadoma istnienia zachowań dysfunkcyjnych wśród swoich dzieci, wskazane jest, aby w programie profilaktycznym uwzględnione zostały strategie informacyjne i edukacyjne usprawniające działania wychowawcze rodziców.
- Dla zachowań konstruktywnych ważną rolę odgrywa ścisły związek z religią. Wobec czego należy wprowadzić działania związane z umacnianiem i pogłębianiem wiary. Należy wejść w ścisły kontakt z przedstawicielami Kościoła Katolickiego w celu podjęcia wspólnych przedsięwzięć. Będzie to miało ścisły związek z szeroko pojętym rozwojem duchowym młodzieży.

Tytuł programu: Aktywizacja uczniów Zespołu Szkół Ekonomicznych w Staszowie

Cel: Rozwinięcie wśród młodzieży aktywnych form radzenia sobie z trudnościami życiowymi.

Zadania dla programu:

- Wzbudzanie odpowiedzialności młodzieży za aktywne poszukiwanie form spędzania czasu wolnego.
- Wyposażenie młodzieży w umiejętności rozumienia siebie i radzenia sobie z negatywną presją otoczenia.
- Stworzenie młodzieży okazji do angażowania się w działania lokalnej społeczności.
- Zapropionowanie rodzicom i uczniom działań mających na celu poznanie i wykorzystanie swoich atutów, które są niezbędne w poszukiwaniu aktywnych rozwiązań w sytuacjach trudnych.

Strukturalizacja programu.

Forma działań	Uczniowie	Samorząd uczniowski	Społeczność lokalna	Rodzice
Informacja	Przekazanie informacji, wynikających z badań o istniejących zagrożeniach wśród młodzieży	Zorganizowanie spotkania SU w celu przekazania informacji o uwarunkowaniach formalnych działalności SU.	Policja-informacje dotyczące narkotyków, przemocy. Ośrodek Pomocy Społecznej –punkt konsultacyjny „Niebieskiej Linii”, SANEPID-	Przekazanie informacji o zagrożeniach wśród młodzieży. Spotkanie z psychologiem, oraz kuratorem rodzinnym.

Forma działań	Uczniowie	Samorząd uczniowski	Społeczność lokalna	Rodzice
			wspólna realizacja programów	
Edukacja	Program Rówieśniczych Doradców (ankiety, wybór szkolnego koordynatora)	Tworzenie warunków do twórczego myślenia i działania- wykorzystanie PASU –Trening umiejętności aktywizowania środowiska szkolnego.	Współpraca z nauczycielami.	Tworzenie warunków do wspólnego działania nauczycieli, rodziców i uczniów.
Alternatywy	Utworzenie grup wsparcia rówieśniczego Utworzenie grup wolontariuszy w szkole	Organizowanie imprez dla młodzieży.	Kościół- zorganizowanie grup wspierających młodzież mającą problemy rodzinne	
Interwencja	Kierowanie do specjalistów.	Wsparcie w rozwiązywaniu problemów i konfliktów z nauczycielami .Powstanie „skrzynki problemów”, oraz przygotowanie grupy mediacyjnej.		Kierowanie do specjalistów.
Zmiany przepisów			Nadanie przez Radę Pedagogiczną większych możliwości aktywnego działania Samorządowi Uczniowskiemu	
Zmiany	Uczestniczenie w		Włączenie	

Forma działań	Uczniowie	Samorząd uczniowski	Społeczność lokalna	Rodzice
środowiska	posiedzeniach Rady Miasta i Rady Powiatu, które dotyczą spraw młodzieży.		młodzieży w inicjatywy społeczne	

Termin rozpoczęcia i zakończenia programu:

- Planowane rozpoczęcie – wrzesień 2007
- Zakończenie – czerwiec 2008

Szczegółowy harmonogram programu profilaktyki na rok 2007/2008

Termin realizacji	Plan działania	Osoby odpowiedzialne	Realizacja
26 wrzesień 2007	Spotkanie z Zespołem do spraw profilaktyki w szkole. Powołanie nowego składu zespołu.	E. Krzystanek	
Wrzesień 2007	Zaplanowanie działań Szkolnego Koła Wolontariuszy, opracowanie programu działań wolontariatu „Służymy potrzebującym”.	E. Krzystanek M. Jońca, K. Szewczyk Z. Komór	
Wrzesień 2007	Zgłoszenie szkoły do kampanii szkoła bez przemocy.	E Krzystanek	
Wrzesień 2007	Kontynuacja programu „Starszy brat, starsza siostra”.	E. Krzystanek M. Jońca K. Szewczyk	
Październik 2007	Spektakle profilaktyczne dotyczące	E. Krzystanek	

	uzależnień: „Nad przepaścią” i „Punkt zwrotny”.	M. Jońca K. Szewczyk A. Nowakowska S. Małas	
Listopad 2007	Zorganizowanie wspólnie z SANEPIDEM oraz PEKASEM akcji „Rzuć palenie razem z nami”	M. Garczewska E. Krzystanek M. Jońca M. Snopek I. Falasa K. Szewczyk Cz. Brudek Z. Komór	
Grudzień 2007	Wystawienie spektaklu dotyczącego wirusa HVS w staszowskim STK, zorganizowanie szkolnego konkursu wiedzy o AIDS.	E. Krzystanek Z. Komór M. Jońca B. Darowska H. Myśliwiec B. Misztal M. Cepil	
Grudzień 2007	Mikołaj 2007 – akcja charytatywna -pomoc szkolnych wolontariuszy	E. Krzystanek A. Łabęcka G. Wszyńska M. Jońca J. Falasa S. Małas H Myśliwiec	
Grudzień 2007	Akcja charytatywna „Spraw, aby inni mieli święta”	E. Krzystanek M. Cepil I. Falasa M. Jońca K. Szewczyk S. Małas	
Grudzień 2007	Wyjazd do ZOL w Koniemłotach- wspólne kolędowanie, ubieranie	E. Krzystanek M. Jońca	

	stroików	A. Andrzejczuk K. Szewczyk Z. Komór M. Cepil	
Luty 2008	Utworzenie grup tematycznych mających na celu rozwój indywidualnych zainteresowań młodzieży.	Wychowawcy klas B. Ciepiela W. Klubińska H. Myśliwiec A. Nowakowska M. Jarosz M. Jońca A. Andrzejczuk M. Wójcik B Misztal A Sośniak	
Marzec 2008	Realizacja programu Stres pod Kontrolą skierowanego do klas maturalnych	K. Szewczyk M. Jońca S. Małas A. Sośniak B. Darowska M. Wójcik M. Snopek A. Andrzejczuk G. Wszyńska M. Cepil	
Kwiecień 2008	Realizacja programu Różowa Wstążeczka	K. Szewczyk M. Jońca S. Małas M. Cepil	
Kwiecień 2008	Utworzenie przy pomocy Kościoła grup wsparcia dla uczniów i rodziców, którzy przeżywają problemy związane z bezrobociem, pomoc w poszukiwaniu aktywnych rozwiązań w trudnych sytuacjach życiowych.	Ks. Z. Pustuła A. Andrzejczuk B. Misztal E. Juda J. Łukaszek H. Myśliwiec	

Maj 2008	Zorganizowanie spotkania z przedstawicielami władz miasta w celu włączenia młodzieży w inicjatywy społeczne.	G. Wyszyńska A. Nowakowska I. Falasa A. Łabęcka	
Maj 2008	Zorganizowanie wspólnie z SOK w Staszowie koncertu Kapeli Ziemi Staszowskiej dla pensjonariuszy ZOL-u w Koniemłotach	M. Jońca K. Szewczyk B. Darowska A. Sośniak Z. Komór M. Snopek M. Cepil B. Misztal H. Myśliwiec	
2 czerwca 2008	Zorganizowanie przez uczniów sesji dotyczącej przemocy w szkole. Zaproszenie przedstawicieli Sądu Rodzinnego, Policji, Poradni Psychologicznej, Ośrodka Pomocy Społecznej.	M. Jońca A. Andrzejczuk E. Krzystanek A. Nowakowska B. Darowska Z. Komór A. Sośniak B. Misztal H. Myśliwiec	
Czerwiec 2008	Badanie ewaluacyjne.	Cały zespół	
Czerwiec 2008	Wspólne podsumowanie programu, wyciągnięcie wniosków, zaplanowanie działań i przedsięwzięć na przyszły rok szkolny.	Zespół do spraw profilaktyki w szkole	

Literatura.

1. Gaś Z.B.: Pomoc psychologiczna młodzieży, Warszawa 1995.
2. Gaś Z. B.: Nauczyciel jako osoba wspierająca, w: Szkoła i nauczyciel w percepcji uczniów, red Z.B. Gaś, Warszawa 1999.
3. Gaś Z.B.: Uzależnienia, Warszawa 1994.

4. Gaś Z.B.: Pomoc psychologiczna w okresie dorastania.
5. Gaś Z.B.: Młodzieżowe programy wsparcia rówieśniczego, Ośrodek Rozwoju Człowieka i Psychoedukacji, Fundacja „Masz Szansę”, Lublin 2002.
6. Gaś Z.B.: Program Rówieśniczych Doradców, Ośrodek Rozwoju Człowieka i Psychoedukacji, Fundacja „Masz Szansę”, Lublin 2002
7. Gaś Z.B., Program Aktywizujący Samorządu Uczniowskiego, Ośrodek Rozwoju Człowieka i Psychoedukacji, Fundacja „Masz Szansę”, Lublin 2002.
8. Psychologia i psychoprofilaktyka, red A. Morgasinski, B. Zajęcka, Kraków 2000.
9. Łukjaniuk J.: W stronę samopoznania, Płock, 2001.
10. Maslow A. H.: Motywacja i osobowość, Warszawa 1980.
11. Stewart J.: Mosty zamiast murów, Warszawa 2000.
12. Zimbardo P.: Psychologia i życie, Warszawa 1999.
13. Wnioski z badań przeprowadzonych w powiecie Staszów we wrześniu 2001 r . Zakład Psychologii Wychowawczej i Psychoprofilaktyki UMCS Lublin, wnioski opracowane przez studentów 3 roku psychologii –specjalizacja psychoprofilaktyka.

**Z powyższym programem zapoznano członków Rady Pedagogicznej ZSE w Staszowie w trakcie posiedzenia w dniu 27.11.2007 roku.
Program został zatwierdzony do realizacji.**

RADA PEDAGOGICZNA:

Zatwierdził: